

І. М. ТРУБАВІНА, К.Є. КАЛІНА, В.В. БАЙДАЛА

ПРОГРАМА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ТЕМОЮ «ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО ТА ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ У ДІТЕЙ»

© Трубавіна І.М., 2020

<https://orcid.org/0000-0003-1057-430X>

© Каліна К.Є., 2020

<https://orcid.org/0000-0002-4252-7690>

© Байдала В.В., 2020

<https://orcid.org/0000-0002-6009-055X>

<http://doi.org/10.34142/2312-2471.2020.63.19>

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасної педагогіки – підготовці учителів до формування критичного і творчого мислення у дітей різного віку. Час глобалізації, діджиталізації, збільшення комп'ютерних та транснаціональних злочинів, зміни політичних векторів, економічних основ суспільства вимагають вміння самостійно приймати рішення в умовах, які постійно змінюються. У роботі визначено актуальність і доведено необхідність розробки спеціальної регіональної програми для педагогічних кадрів з підвищення кваліфікації в умовах реформування освіти і суспільства. Уперше сформульовані теоретичні основи відбору змісту, методів і форм викладання змісту програми з формування критичного та творчого мислення у дітей в курсі підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Основою для розробки змісту програми став обґрунтований комплекс наукових підходів різного рівня, а саме: філософські підходи, підходи вищого теоретичного рівня, підходи загальнонаукові, підходи конкретно-наукові, педагогічні підходи, що дозволили сформулювати її зміст. Опитування ключових стейкхолдерів програми дозволило уточнити зміст програми. Вона містить 3 модулі: «Діагностика критичного і творчого мислення у дітей», «Сутність творчого та критичного мислення у дітей», «Формування творчого та критичного мислення у дітей». Програма розрахована на 30 годин. Практичне значення програми полягає в тому, що наведені конкретні методики діагностики і формування критичного і творчого мислення у дітей різного віку, ці методики вчителі опановують на власному досвіді.

Ключові слова: творче мислення, критичне мислення, підвищення кваліфікації педагогічних працівників, діагностика мислення, методика формування творчого і критичного мислення.

Trubavina I.M., Kalina K.Ye., Baidala V.V. Program of Pedagogical Staff Development on the Topic “Formation of children’s critical and creative thinking”

The article is devoted to the topical problem of modern pedagogy such as teachers’ preparation for formation of critical and creative thinking for children of different ages. The time of globalization, digitalization, the increase of computer and transnational crime, changes in political vectors, the economic foundations of society require the ability to make independent decisions in an ever-changing environment. The paper identifies the relevance and proves the need to develop a special regional program for teachers to improve skills in terms of reforming education and society. For the first time the theoretical bases of content selection, methods and forms of teaching the content of the formation program of critical and creative thinking for children in a course of advanced training of pedagogical workers are formulated. The basis for developing the program content was a reasonable set of scientific approaches of different levels, namely: philosophical approaches, approaches of the highest theoretical level, general scientific approaches, specific scientific approaches, pedagogical approaches that allowed to formulate its content. A survey of key stakeholders of the program clarified the program content. It contains 3 modules: “Diagnosis of critical and creative thinking for children”, “The essence of creative and critical thinking for children”, “Formation of creative and critical thinking for children”. The program is designed for 30 hours. The practical significance of the program is that the specific methods of diagnosis and formation of critical and creative thinking for children of different ages are done, these techniques are mastered by teachers on their own experience.

Key words: *creative thinking, critical thinking, advanced training of pedagogical workers, diagnostics of thinking, formation methods of creative and critical thinking.*

Постановка проблеми. Актуальність теми статті зумовлена необхідністю успішної соціалізації і всебічного розвитку дітей, профілактикою кримінальних злочинів щодо дітей, необхідністю розвитку у них творчості та самостійного мислення. Саме ці питання є в основі стратегічних цілей державної політики, про що наголошено в Перехідній книзі МОН за період з вересня 2019 по березень 2020.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що формуванню критичного і творчого мислення у дітей присвячені дослідження співавторів А. Кроуфорда, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер [2]; Н. Вукіної, Н. Дементієвської, І. Сущенко [1] та інших. М. Башмаков [3], В. Беспалько [4], С. Горькова [5], Н. Кравченко [6], В.Лозова [7] досліджували основи цього процесу. Є розробки щодо методик і технологій навчання критичному і творчому мисленню у студентів (А. Тягло і Т. Воропай [10], Т. Олійник [8], Г.В.Троцько і І. Трубавіна [9]).

Але майже відсутні методики формування творчого мислення педагогічних працівників ЗЗСО, їх керівників. Встановлено, що педагог повинен сам бути вихованим (за К. Ушинським), тому перш ніж виховувати

дітей, треба самому досконально оволодіти методиками критичного мислення й мати творчий підхід до виконання будь-яких завдань у процесі виховання та навчання дітей. Тому виникає необхідність підвищення кваліфікації сучасних педагогічних працівників щодо формування критичного та творчого мислення у дітей.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що підвищення кваліфікації для працюючих педагогічних працівників ЗЗСО (вчителів, психологів, соціальних педагогів) та їх керівників з означеної теми має 2 мети навчання: саме сформувати й вдосконалити критичне та творче мислення на сучасному рівні у самих працівників, а також навчити методикам його формування у дітей.

Мета статті. Виникає потреба в розробці відповідної програми для підвищення кваліфікації педагогічних працівників, що і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. При обґрунтуванні змісту програми підвищення кваліфікації за темою «Формування критичного та творчого мислення у дітей» необхідним є не тільки визначення методик, форм і засобів для формування критичного і творчого мислення, але й обов'язковим виступає визначення рівня, якості й потреб власне педагогічних працівників і керівників ЗЗСО у зазначеній проблемі.

У ході наукового дослідження було проведено власне письмове опитування слухачів Інституту післядипломної освіти ХНПУ імені Г.С. Сковороди (45 осіб) щодо важливості й доцільності розробки програми з метою формування критичного й творчого мислення у дітей. З цією метою були розроблені наступні питання з можливістю відповіді «так», «ні» або «частково», питання тестового типу й питання, що мають мстити розгорнутої відповіді, а саме:

1. Чи володієте Ви методиками формування критичного і творчого мислення?
2. Чи сформовано власне у Вас критичне і творче мислення?
3. Яке мислення переважає у Вас як у вчителя:
А) критичне;
Б) творче;
В) сформовані однаковою мірою.
4. Чи потрібні Вам знання з проблеми, що досліджується?
5. Чи потрібні Вам вміння для формування критичного і творчого мислення у дітей?
6. Чи задоволені Ви власним досвідом формування критичного і творчого мислення у дітей?
7. Які питання Ви хотіли би включити до програми підвищення кваліфікації з проблеми формування критичного і творчого мислення у дітей.

Ці питання були сформульовані з урахуванням ідей демократизації освіти, теорії участі, педагогізації та професіоналізації освіти, підвищення якості освіти, компетентнісного підходу до якості освіти, євроінтеграції освіти, а також з урахуванням думок педагогів як споживачів освітніх послуг і,

водночас, як стейкхолдерів освітніх програм. Нами були отримані такі відповіді:

1. Так – 15 (33 %), ні – 0 (0 %), частково – 30 (67 %).
2. Так – 23 (51 %), ні – 0 (0 %), частково – 12 (27 %).
3. А) критичне – 22 (49 %);
Б) творче – 14 (31 %);
В) сформовані однаковою мірою – 9 (20 %).
4. Так – 38 (84 %), ні – 0 (0 %), частково – 7 (16 %).
5. Так – 29 (64 %), ні – 0 (0 %), частково – 16 (36 %).
6. Так – 18 (40 %), ні – 6 (13 %), частково – 21 (47 %).

7. До програми підвищення кваліфікації з проблеми формування критичного і творчого мислення у дітей слухачами курсів підвищення кваліфікації було запропоновано включити: поняття критичного і творчого мислення, їх критерії, діагностика і методики формування, розуміння того, що, чому і як робити для їх формування.

Як бачимо, результати анкетування виражають зацікавленість педагогічних працівників до проблеми, свідчать про їхню невпевненість у здійсненні такого виду роботи, потребу як в теоретичних знаннях, методології для самостійної роботи, так і в уміннях. Ці питання і результати анкетування дали підстави для розробки програми для педагогічних працівників і керівників ЗЗСО на базі ІПО ХНПУ імені Г.С. Сковороди.

Теоретичним основами розробки програми став комплекс наукових підходів різного рівня, які ми відбирали з урахуванням потреб педагогічних працівників і вимог до якості освіти, а саме:

- філософські підходи: дитиноцентризм, прагматизм, діяльнісний підхід, гуманізм, що забезпечили реалізацію напряму освіти та постановку мети;
- підходи вищого теоретичного рівня: порівняльний, історичний, котрі визначили принципи навчання дорослих за програмою, дали змогу висвітлити, як ця проблема вирішувалась в минулому, в сучасності та за яких умов;
- підходи загальнонаукові, що дали напрями до змісту навчання. Ми відібрали системний, компетентісний, аксіологічний підходи, які показали, що треба отримати як результат. Це дало змогу включити в програму теорію формування творчого і критичного мислення.
- підходи конкретно-наукові, які уточнили названі модулі через зв'язок з таким науками про дитину, як психологія, логіка, фізіологія, анатомія;
- педагогічні підходи: андрогогічний, компетентісний, особистісно-орієнтований, що дали змогу відібрати методики формування критичного і творчого мислення на всіх етапах роботи з дітьми.

У результаті цих міркувань і опитувань було розроблено програму підвищення кваліфікації для педагогічних працівників ЗЗСО та керівників цих навчальних закладів. Курс спрямований на допомогу вчителю в створенні умов для розвитку дітей, формування у них критичного і творчого мислення в процесі навчання і виховання в закладах загальної середньої освіти України. Курс розкриває діагностику вчителем особливостей мислення здобувачів

загальної середньої освіти, суть критичного і творчого мислення, методи їх формування.

Метою підвищення кваліфікації педагогів і керівників ЗЗСО є удосконалення їх методичної та теоретичної професійної компетентності; поглиблення знань у галузі формування творчого і критичного мислення у дітей різного віку; ознайомлення вчителів з сучасними методиками їх формування в системі освітньої діяльності.

Завданнями підвищення кваліфікації визначено: підвищення рівня професійної компетентності педагогів і керівників; оновлення професійних знань і вмінь педагогічних працівників і керівників ЗЗСО в аспектах формування творчого та критичного мислення у дітей; підвищення рівня сформованості творчого та критичного мислення у педагогічних працівників, рівня власної готовності до формування у дітей критичного та творчого мислення.

Програма підвищення кваліфікації складена на основі кваліфікаційних характеристик учителя, директора і заступників директора з виховної, навчально-виховної роботи закладу загальної середньої освіти, розробленої на підставі наказу МОН № 665 від 01.06.13 року «Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів», ключових положень Законів України «Про освіту» (2017 р.), «Про вищу освіту» (2014 р.), Державного стандарту початкової (2018 р.), базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.), Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016 р.).

Програма складається з трьох модулів: «Діагностика критичного та творчого мислення у дітей», «Сутність критичного та творчого мислення у дітей», «Методи формування творчого та критичного мислення у дітей».

Освітньо-тематичний план програми розрахований на 30 год. очно-заочно-дистанційної форми навчання: 10 год. – очна форма; 20 год. – самостійне навчання (заочна форма).

Теми модуля «Діагностика критичного та творчого мислення у дітей» розраховані на оволодіння методологією вирішення проблеми: удосконалення й оновлення знань і вмінь з основ педагогіки та психології щодо використання методів наукових досліджень для діагностики критичного та творчого мислення у дітей. Діагностика передбачає вміння виявляти рівень сформованості критичного та творчого мислення дітей різного віку; користуватися різними емпіричними методами педагогічних досліджень (спостереження, бесіда, інтерв'ю, аналіз продуктів дитячої праці та творчості тощо).

У змісті модуля «Сутність критичного та творчого мислення у дітей», передбачається теоретичний рівень навчання: оновлення та поповнення знань і вмінь учителя, керівника ЗЗСО з питань сутності критичного і творчого мислення, прийомів, через які вони реалізуються, використання цих прийомів на практиці самими вчителями у житті та професійній діяльності для формування критичного та творчого мислення у дітей різного віку.

Модуль «Формування творчого і критичного мислення у дітей» має на меті ознайомлення педагогів з переліком методів їх формування, методику їх застосування на практиці з дітьми різного віку.

Освітньо-тематичним планом передбачено проведення лекцій в он-лайн режимі. Заочно-дистанційний етап передбачає самостійне опрацювання окремих тем, фахової літератури та практичних завдань. Оцінювання ефективності навчання на курсах підвищення кваліфікації здійснюється шляхом написання фахової контрольної роботи та виконання завдань у мікрогрупі.

Зміст освітньої програми за модулями та темами: Модуль 1. «Діагностика критичного та творчого мислення у дітей». Діагностика передбачає формування вміння виявляти рівень сформованості творчого та критичного мислення у дітей; користуватися різними емпіричними методами педагогічних досліджень (спостереження, бесіда, інтерв'ю, аналіз продуктів дитячої праці та творчості тощо);

Тема 1.1. Поняття про методи наукових досліджень в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти. Теоретичні та емпіричні методи науково-педагогічних досліджень. Психологічні методи в діагностуванні особливостей мислення дітей. Класифікація і сфери застосування методів науково-педагогічних досліджень в освітньому процесі.

Тема 1.2. Теоретичні методи науково-педагогічних досліджень. Методи загальнонаукові та педагогічні: аналіз, синтез, класифікація, теоретичний аналіз джерел, моделювання тощо. Їх застосування при конструюванні планів-конспектів уроків.

Тема 1.3. Емпіричні методи науково-педагогічних і психологічних досліджень. Спостереження, його види, план, методи вивчення продуктів дитячої діяльності, шкільної документації, вивчення сім'ї дитини, стосунки та ставлення до дитини в колективі, аналіз ситуацій, методики вивчення особливостей мислення дитини різного віку: творчого і критичного тощо. Вивчення сім'ї учня для створення умов розвитку критичного і творчого мислення.

Модуль 2. «Сутність критичного і творчого мислення у дітей». *Тема 2.1. Критичне мислення:* вміння прогнозувати розвиток подій, здійснювати їх об'єктивний аналіз, оцінювати наслідки для себе, класного колективу, сім'ї, громади, суспільства; володіння різними методами аналізу рішень (структурним, причинно-наслідковим, історичним, морфологічним тощо), їх оцінки (класифікація пропозицій, аналіз плану, «аналіз ризику», ранжування пропозицій, порівняння тощо); вміння бачити недоліки у власних діях та діях інших; вміння розуміти та адекватно реагувати на вчинки інших; вміння ідентифікації правильності інформації, визначення достовірності інформації та її джерел, аналізу інформації (фільтрації, відсічки, агрегації, аналіз слабких місць); вміння конструктивно критикувати запропоновані рішення (обирати об'єктивні критерії, діяти конкретно, спиратися на позитивне), оцінити рішення й проаналізувати його з різних боків.

Тема 2.2. Творче мислення. Уміння знаходити різні варіанти рішень проблем, висувати, обґрунтовувати гіпотези та їх перевіряти, визначати

стратегічні, тактичні цілі; формулювати довгочасні, середні за часом, короткотермінові завдання для дітей, враховуючи можливості для розв'язання проблем, досвід, можливі труднощі; вміння виявляти головне; вміння планувати; організації прийняття рішень різними способами в різних ситуаціях; вміння брати на себе відповідальність за свої вчинки й рішення; вміння здійснювати розв'язання проблеми нестандартними (евристичними) методами; вміння розподіляти обов'язки; вміння спільно виробляти та виконувати рішення, відмовившись від гендерних стереотипів, керуючись власною моделлю життя і інтересами, цілями колективу і кожного його члена; вміння аналізувати та враховувати можливості свого впливу на інших, наслідки розв'язання проблеми для інших.

До цього додаємо вміння поважати рішення іншого, право іншого на самореалізацію, на власні думки, емоції, поведінку та її самооцінку; прийняття рішення про свої проблеми; вміння не зважувати на ставлення оточуючих, робити помилки, але й відповідати за них, свою поведінку; вміння жити за своїми цінностями і виробляти спільні цінності; вміння передбачати реакцію людини на запропонований варіант розв'язання проблеми; вміння усвідомлювати свої проблеми і потреби та відділяти їх від проблем і потреб інших, але враховувати їх у плануванні життя; вміння наполягати на своїй участі у розв'язанні спільної проблеми, чи запросити до спільного прийняття рішення; вміння сформулювати очікувані результати, дійти згоди щодо шляхів їх досягнення, розподілу відповідальності, функцій, термінів виконання плану тощо.

Тема 2.3. Застосування на практиці прийомів критичного та творчого мислення вчителями. Види вправ на застосування прийомів критичного та творчого мислення, виконання типових вправ на їх застосування, складання таких вправ.

Модуль 3. «Формування творчого та критичного мислення у дітей».

Тема 3.1. Методи формування критичного мислення у дітей. Психологічні методи, методи контрольних питань, аналізу ситуацій, SWOT-аналіз, незакінчених речень, постановки питань тощо

Тема 3.2. Методи формування творчого мислення у дітей. Методи проблемного навчання, у тому числі проблемний виклад, евристичні методи, частково-пошукові методи, дослідницькі методи, методи з технології вирішення винахідницьких завдань, мозкові атаки різних видів, синектика, дискусії різних видів, створення ситуацій успіху. Умови їх застосування, обмеження використання.

Тема 3.3. Методики формування творчого та критичного мислення. Технологія проблемного навчання, концепції активізації навчання, концепції розвивального навчання, методика формування критичного мислення, 6 шляп мислення, теорія рішення винахідницьких задач, методики проведення мозкових атак, проведення обговорень і диспутів, організації роботи в мікрогрупах, методики навчання індивідуального пошуку (індукція, аналогія, дедукція, повного і неповного порівняння, різних видів аналізу, емпатії, незакінчених речень, гірлянд випадковостей і асоціацій тощо). Методики

колективного розв'язання проблем (колективного блокноту, коло) тощо. Структуру освітньої програми наведено в таблиці 1.

Табл.1

СТРУКТУРА ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ «ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ І КЕРІВНИКІВ ЗЗСО»

Назви модулів і тем	Аудиторні		Самостійна робота
	Лекції	Семінари	
Модуль 1. «Діагностика критичного і творчого мислення у дітей»			
Тема 1.1. Поняття про методи наукових досліджень в освітньому процесі закладу загальної середньої освіти.	1		
Тема 1.2. Теоретичні методи науково-педагогічних досліджень.	1		4
Тема 1.3. Емпіричні методи науково-педагогічних і психологічних досліджень	1	1	2
Модуль 2. Модуль 2. «Сутність творчого та критичного мислення у дітей»			
Тема 2.1. Критичне мислення:	0,5		2
Тема 2.2. Творче мислення.	1		4
Тема 2.3. Застосування на практиці прийомів творчого та критичного мислення вчителями.	0,5	1	
Модуль 3. «Формування творчого та критичного мислення у дітей»			
Тема 3.1. Методи формування критичного мислення у дітей.	0,5		2
Тема 3.2. Методи формування творчого мислення у дітей	1	1	4
Тема 3.3. Методики формування творчого та критичного мислення.	0,5		4
Усього	7	3	20

Методи і форми навчання: рекомендовані форми навчання – робота в мікрогрупах, інформування, практичні заняття, тренінгові заняття. Основні методи навчання – ті, які наведені в змісті модулів як реалізація принципів педагогізації та професіоналізації в підвищенні кваліфікації і навчанні на власному досвіді дорослих осіб.

Висновки. Таким чином, нами були визначені основні наукові підходи щодо формування творчого та критичного мислення у дітей для педагогічних працівників і керівників ЗЗСО України, що становить комплекс наукових підходів різного рівня. На основі анкетування слухачів ІІПО ХНПУ імені Г. С. Сковороди було розроблено освітню програму для формування критичного та творчого мислення у дітей, що складається з трьох модулів. У програмі визначено діагностику, сутність, методологію формування критичного та творчого мислення у відповідності до наукових підходів і потреб слухачів.

Перспективи подальших досліджень. Подальшого вивчення потребує експериментальна перевірка змісту і методики навчання за програмою, обробка статистичних даних із подальшою корекцією змісту програми.

Література

1. Вукіна Н., Дементієвська Н., Сущенко І. Критичне мислення: як цього навчити. Харків, 2007. 190 с.
2. Кроуфорд А., Саул В., Метьюз С., Макінстер Д. Технології розвитку критичного мислення учнів. К.: Вид-во «Плеяди», 2006. 220 с.
3. Башмаков М.И. Теория и практика продуктивного обучения. Москва: «Народное образование», 2000. 248 с.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. Москва: Педагогика, 1989. 192 с.
5. Горькова С.О. Дебати як засіб розвитку критичного мислення. *Засоби навчальної та науково-дослідницької роботи*. Харків: ХДПУ–ОВС, 2002. Вип. 17. С. 98–102.
6. Кравченко Н.А. Критична освіта як основа педагогічної концепції Паулу Фрейре. *Засоби навчальної та науково-дослідницької роботи*. Харків: ХДПУ–ОВС, 2002. Вип. 17. С. 50–52.
7. Лозова В.І. Пізнавальна активність школярів. Х.: Основа, 1990. 85 с.
8. Олійник Т.О. Спецкурс з критичного мислення. *Засоби навчальної та науково-дослідницької роботи*. Харків: ХДПУ–ОВС, 2002. Вип. 17. С. 102–110.
9. Троцко А.В., Трубавина И.Н. *Основы эвристической деятельности в управлении*. Харьков: ХГПУ, 1998. 219 с.
10. Тягло А.В., Воропай Т.С. Критическое мышление: проблема мирового образования в XXI в. Харьков: НУВС, 1999. 285 с.

References

1. Vukina, N., Dementiievska, N. & Sushchenko, I. (2007). *Critical thinking: how to teach it*. Kharkiv.
2. Krouford, A., Saul, V., Metiuz, S., & Makinster, D. (2005). *Teaching and learning strategies for the thinking classroom*. New York: Open Society Institute.
3. Bashmakov, M. (2000). *Theory and practice of productive learning*. Moscow: Narodnoe obrazovanye.
4. Bospalko, V. (1989). *Components of pedagogical technology*. Moscow: Pedagogy.
5. Horkova, S. (2002). Debate as a means of developing critical thinking. *Means of teaching and research work*, 17, 98–102.
6. Kravchenko, N. (2002). Critical education as the basis of Paulo Freire's pedagogical concept. *Means of teaching and research work*, 17, 50–52.
7. Lozova, V. (1990). *Cognitive activity of schoolchildren*. Kharkiv: Osнова.
8. Oliinyk, T. (2002). Special course on critical thinking. *Means of teaching and research work*, 17, 102–110.
9. Trotsko, A. & Trubavina, I. (1998). *Fundamentals of heuristic activities in management*. Kharkov : HGPU.
10. Tiahlo, A., & Voropai, T. (1999). *Critical Thinking: The Problem of World Education in the 21st Century*. Kharkov.